

GYŐRI TANULMÁNYOK

GYŐR

2019

GYŐR MEGYEI JOGÚ VÁROS ÖNKORMÁNYZATÁNAK
TUDOMÁNYOS SZEMLÉJE

40/2019

Felelős szerkesztő:
BANA JÓZSEF

SZERKESZTŐK:
DR. BAGI ZOLTÁN PÉTER
DR. DOMINKOVITS PÉTER
DR. HORVÁTH JÓZSEF

Arculat:
Kurcsis László

Technikai szerkesztő:
Borbély János

Szerkesztőség címe:
Győr Megyei Jogú Város Levéltára
9022 Győr, Rákóczi Ferenc u. 1.
9001 Győr, Pf.: 648.
Telefon: 96-312-288, 518-743
Fax: 96-518-742
E-mail: igazgato@gyorileveltar.hu
Honlap: <https://gyorileveltar.hu>

Nyomdai munkák:
PALATIA NYOMDA & KIADÓ KFT.

9026 Győr, Viza u. 4.
Telefon: 96-332-542
Felelős nyomdavezető:
Radek József ügyvezető igazgató

ISSN 02094215

TARTALOMJEGYZÉK

Tanulmányok

SZATLÓCZKI GÁBOR: A magyar vármegyei és vártartományi hadszervezet a 16. század közepén. Az 1550. évi dunántúli őszi hadfelkelés.....	7
BAGI ZOLTÁN PÉTER: Elveszve a fogalmak tengerében.....	39
HORVÁTH JÓZSEF: Kikkel dolgozott együtt a győri újságíró Gárdonyi Géza? (Kísérlet egy kapcsolatrendszer bemutatására).....	69
TORMA BÉLA: Győr katonai helyőrsége és házi alakulatai az 1. világháborúban.....	91
TORMA ATTILA: A Tanácsköztársaság közigazgatási szerveinek kiépülése Győrött.....	109
PERGER GYULA: „A cél tulajdonképpen az volt, hogy a tanárságot vörös érzelművé tegyék.” A pedagógusok ideológiai átnevelési kísérlete 1919-ben Győrött, a Kommün idején	125
BORBÉLY TAMÁS: Az 1942-es vasgyári szabotázs politikai felhasználása a győri szociáldemokraták felszámolásánál.....	141

Forrásközlések

HORVÁTH RICHÁRD – NEMES GÁBOR – VAJK ÁDÁM: Győr város polgárai a középkorban (13. sz.–1526) (Adattár).....	153
FARKAS MÓNKA KITTI – SZOVÁK MÁRTON – BAGI ZOLTÁN PÉTER: Egy olasz nyelvű jelentés és rajz Győrből 1598-ból.....	197

Szemle

HORVÁTH JÓZSEF: Egy 17. századi győri <i>Obrist</i> életrajza. Bagi Zoltán Péter: Türkenlouis. Bádeni Lajos (1655-1707)	217
---	-----

FARKAS MÓNIKA KITTI – SZOVÁK MÁRTON –
BAGI ZOLTÁN PÉTER

Egy olasz nyelvű jelentés és rajz
Győrből 1598-ból

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Karának Olasz Tanszékén életre hívott Vestigia Kutatócsoport azt a feladatot tűzte maga elé célul, hogy szisztematikus és aprólékos munkával összegyűjti a különböző olaszországi levéltárakban található magyar vonatkozású iratokat és protokollumbejegyzéseket. E munka keretében találtunk rá a Modenai Állami Levéltár Este-magánlevéltárának követi levelezéseket tartalmazó fondjában egy Győr 16. századi története szempontjából igen fontos dokumentumra, amelynek magyar fordítását a mellékletben közöljük.² A nem túl hosszú levél három téma rövid kifejtésére is lehetőséget ad: a *colonello* szó jelentésének kérdésére, Miguel de Lopez kivégzésére és az erősség 1598. júniusi állapotának megállapítására. Mielőtt az iratban olvasottak elemzésére térnénk, meg kell vizsgálnunk a levélíró és a címzett személyét. A feladó, Pensier Sassatelli a tizenöt éves háború több ostromához kapcsolódóan küldött részletes, riportszerű jelentéseket Modenába, ezek alapján Rosa Lupoli, a modenai levéltár korábbi munkatársának megállapítása szerint a hírszerző és a haditudósító átmeneteként működött a háború idején.³ Az Este-család – mely éppen ebben az időben települt át a pápának átadott Ferrarából Modenába, a levelek címzési helyére – megbízottai rendszeresen ott voltak a törökellenes harcokat koordináló Habsburg-udvarban, többnyire aktív katonaként, vagy akár egyszerű tudósítóként, mint Sassatelli. A jelentést a regnáló herceg, Cesare d’Este hadvezérének, Ippolito Bentivoglio őrgrófnak címezte, aki túl azon, hogy a 16. századi itáliai (és nyugat-európai) nemesség körében újra feléledő keresztes háborúk eszményétől hajtva élénk figyelemmel követte a magyar hadszíntéren folyó eseményeket,⁴ családi okokból is érintett volt a törökellenes küzdelemben. Ugyanis már atyja, Cornelio Bentivoglio is harcolt Győr visszaszerzéséért, amikor II. Estei Alfonz oldalán II. Miksa

1 A Vestigia Kutatócsoport a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal K 128797 azonosító számú támogatásával működik. A szövegkiadás és a fordítás az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-18-3-I-PPKE-23 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

2 Archivio di Stato di Modena; Stati preunitari; Antichi regimi; Archivio Segreto Estense; Cancelleria, Sezione Estero; Carteggio Ambasciatori; Fuori Italia; Ungheria; Sassatelli, Pensier, no. 3.

3 Ld.: *Lupoli* 2017. 15.

4 *Niederkorn* 1993. passim.

német-római császár és magyar király 1566. évi magyarországi hadjáratában a teljes birodalmi haddal együtt felvonultak a város alá.⁵

Colonello vagy ezredes?

Sassatelli levelének harmadik bekezdésében a következőket olvashatjuk: „tegnap [azaz 1598. június 12-én] Győrbe érkezett Gallo *colonello*, tíz német kompániával”. Az itáliai levélíró által Galloként lejegyzett személyben nem más tisztelhetünk, mint Bernard Leo Gallt, az alsó-ausztriai *Ritterstand*⁶ tagját. Életpályája legkiemelkedőbb szakaszának a tizenöt éves háború időszakát tarthatjuk, hiszen igen fontos tisztségeket töltött be ekkor. Az 1594. évi hadjárat alkalmával *General Obrist-Zeugmeister*ként, azaz a tüzérség parancsnokaként irányította a Mátyás főherceg vezette keresztény fősereget Esztergom sikertelen ostrománál.⁷ Majd az Udvari Haditanács tagjaként szolgálta az uralkodót, és 1604-ig a kormány szerv megbízott elnökeként tevékenykedett. Egy alkalommal pedig (1597) a Miksa főherceg testőrségéül szolgáló udvari zászló, *Hoffahne* parancsnoki tisztségét is betöltötte *Hofmarschalk*ként.⁸ Mindezek mellett, a korban egyáltalán nem egyedülálló módon, az Udvari Haditanács három alkalommal is gyalogosok kiállításával és vezetésével bízta meg. Elsőként 1594-ben egy 4000 fős gyalogregiment,⁹ míg egy esztendővel később, 1595-ben már az osztrák (alsó- és felső-ausztriai) rendek segélyéből felállított gyalogság vezetését látta.¹⁰ Hasonló újabb megbízásra három esztendőt kellett „várnia”. Ekkor az alsó-ausztriai rendek 1598-ban megszavazott segélyéből egy 3000 fős gyalogregimentet kellett toboroznia, felszerelnie és vezényelnie.¹¹

Sokkal izgalmasabb kérdést vet fel azonban, hogy Sassatelli levelében használja a *colonello* kifejezést, amelyet az *Obrist*hoz hasonlóan szintén csábító volna ezredesre fordítani. Ez azonban komoly terminológiai problémákat vetne fel. Ahhoz, hogy megértsük, miért volna helytelen ez a fordítás, érdemes az *Obrist* szó 16. századi jelentésartalmát megvizsgálnunk. Maga a kifejezés eredeti jelentése is arra utal, hogy a legfelsőbb, a legmagasabb [beosztású] személy, hiszen a német *ober*, azaz *‘felső’* jelentésű melléknév

5 Khevenhüller 1971. 26.; *Forgách* 1982. 289., 300.; Istvánffy 2003. 408–410.;

[http://www.treccani.it/enciclopedia/cornelio-bentivoglio_\(Dizionario-Biografico\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/cornelio-bentivoglio_(Dizionario-Biografico)) Letöltve: 2019. július 30.

6 Alsó-Ausztriában a köznemesség tartozott a *Ritterstand*ba.

7 *Tóth* 2000. 148–151.

8 Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA) Kriegsarchiv (KA) Bestellungen 550/1597.; ÖStA KA Hofkriegsrat Akten Expedit (Exp.) 1604 Mai No. 60.; *Stangler* 1972. 230.; *Pálffy* 1997. 61–62.

9 ÖStA KA Alte Feldakten (AFA) 1594/6/3.

10 *Stangler* 1972. 38.

11 Az Udvari Haditanács 1598-ban a kimenő iratokról készített protokollumának három bejegyzéséből kiviláglik, hogy egy-egy gyalogregimentnek mennyi lőport, ólmot és gyújtózsíntartókat utaltak ki. Gall és Mörsburg 3000-3000 fős regimentjeinek 10 hordó lőport, 5 mázsa ólmot és 1000 köteg kanócot, Preiner 4000 gyalogosának pedig 14 hordó lőport, 7 mázsa ólmot és 1200 köteg kanócot kellett eljuttatni. Kiutalás a Gall regimentnek: ÖStA KA Hofkriegsrat (HKR) Wien Protokolle (Pr.) Registrat (Reg.) Band (Bd.) 201 Fol. 197v. 1598. június 19.; kiutalás a Mörsburg regimentnek: ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 201 Fol. 197v. 1598. június 28.; kiutalás a Preiner regimentnek: ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 201 Fol. 198v. 1598. július 13.

felsőfoka. Nem lepődhetünk meg azon, hogy egyrészt ennek megfelelően az *Obrist* német szó igen átfogó jelentéstartalommal, a tisztség viselője pedig sokkal szerteágazóbb jog- és feladatkörrel bírt a korszakban, mint a mai ezredek. A katonaság kiállításával megbízott személy ugyanis a felfogadottjaival szemben patriarchális szerepet töltött be. Már az egység szervezésének kiindulópontján saját embereit tette meg tisztségviselőkké, akik a toborzást végrehajtották. A toborzópénzt, a zsoldot, a leköszönésért járó félhavi fizetséget az *Obrist*nak fizette ki az Udvari Kamara, amelyet aztán neki kellett volna alárendeltjeinek szétosztani. Emellett az *Obrist* – a gyalogság esetében – az egységen belül a legfőbb törvénykezési jogot is a kezében tartotta.¹² Másrészt jelentéstartalmát tovább bővítette, hogy az 1505. évi kölni birodalmi gyűlésen I. Miksa császár – tekintve a birodalomra nehezedő egyre növekvő mértékű külpolitikai terheket – elérte, hogy a sváb szövetség mintáját követve 10 birodalmi kerület felállítását jóváhagyják a rendek. A bizonyíthatóan már 1512-ben létező kerületek élén egy-egy *Obrist* állt, akiknek feladata nem csupán az adott adminisztrációs egység külső támadással szembeni védelmének megszervezése és irányítása volt, hanem kötelességeik közé tartozott a belső rend és béke fenntartása, valamint a kamarai bíróság ítéleteinek kihirdetése. Részt vállaltak a birodalom belső kormányzatában mind politikai, mind katonai, mind pedig jogi téren.¹³ Mindez természetesen nem jelentette azt, hogy a korszakban ne fordították volna le a szót. Istvánffy Miklós történeti művének 17. századi Tállyai Pál-féle fordításában ugyanis a következőket olvashatjuk az 1601. évi hadjáratban szolgált három *Obrist*tal kapcsolatban: „az gyalogságot Roswurm igazgatná, Prayner, Althan s Hoffkirchly kapitányokkal, s azoknak nyomokba Gaispergius az ő regiment seregével menne”.¹⁴ A magunk részéről a kapitány szó fordításával is óvatosan bánnánk, hiszen ezt a kifejezést a korban, mint látni fogjuk, egy másik tisztségmegnevezés szinonimájaként használták.

De térjünk még vissza a „magyar Lívius” művében olvasottakhoz. Tállyai ugyanis, mint látjuk, a regiment szót nem fordította le ezredre, és ez nem is véletlen. Érdeemes megvizsgálni ezt a szervezeti egységet. Amennyiben a hadúr úgy döntött, hogy több zászló/*Fähnlein* gyalogost is felfogad, úgy azokat regimentbe szervezték. A szót a magyar történetírás tévesen a Dugonics András által a 18. század végén alkotott és az Etelka című művében először 1788-ban megjelent ezred szóval fordítja le.¹⁵ A regiment kifejezés 16–17. századi jelentése azonban egészen más volt. Azalatt ugyanis az egy rend vagy rendtartás alá tartozó, egy szervezetben lévő katonák összességét értették. A 16. század első felében még a felfogadó akaratától és szándékától függött, mennyi zászló alkotott egy regimentet. Jó példa erre, amikor az 1542-ben kiállított 40 000 gyalogost összesen két regimentbe szervezték, amelyek egyenként 40–40

12 Heischmann 1925. 37–38.; Redlich 1964. 41., 55–57.; Möller 1976. 115–118.; Baumann 1994. 92.

13 Conrad 1974. 7–11.; Schulze 1978. 192.; Wiesflecker 1991. 277.; Hartmann 1997. 38–41.; Endres 2003. 6.

14 Istvánffy 2009. 383.

15 Szily 1902. 84.

*Fähnlein*ből álltak, vezetésükkel pedig egy-egy *Obrist*ot bíztak meg. A 16. század második felére már állandósult, hogy egy regimentet csupán 10–10 zászló alkotott.¹⁶

Sajnos a *colonello* tisztség viselőjének feladatairól és kötelességeiről egyelőre bántóan kevés forrással rendelkezünk. Eddigi ismereteink alapján azt feltételezhetjük, hogy a szó eredete valószínűleg az olasz *colonna*, azaz oszlop szóra vezethető vissza, amely katonai értelemben egy oszlophoz hasonló hadrendet jelentett és már a 15. században ismert volt.¹⁷ Emellett tudjuk, hogy az *Obrist*hoz hasonlóan a *colonello* is több kompániányi katonaság felett parancsnokolt és az egyiknek személyesen volt a kapitánya.¹⁸ Sassatelli maga is említést tett arról, hogy Gall tíz kompániányi gyalog felett parancsnokolt. Úgy tűnik tehát, hogy a két tisztséget egymás szinonimáinak tekintette, egyenlőségjelet tett köztük, ám azt a további kutatásoknak kell kiderítenie, hogy ez a részéről sztereotípiá volt vagy sem, mint ahogyan ez a német nyelvű iratokban a magyar lovas és a huszár között gyakran előfordult. Mindenképpen meg kell azonban emlétenünk, hogy Európa másik hadszínterén, Németalföldön szintén feltűnt a *colonello* szó, illetve annak spanyol változata, a *coronel*. A spanyol hadvezetés a kifejezést a *regiment/regimiento* szóval egyetemben következetesen a német, vallon, francia és németalföldi katonasággal kapcsolatban használta, megkülönböztetésül a spanyol és itáliai *tercióktól*.¹⁹ Mindez azonban azt is jelenti, hogy az *Obrist*hoz hasonlóan a *colonellonak* sem létezett magyar megfelelője a korban, így lefordítása a ma használt szóval komoly terminológiai zavart okozna.

Miguel de Lopez halála

Sassatelli levelében említést tett arról, hogy Adolf von Schwarzenberg 1598. június 12-én kivégeztette Miguel de Lopez-t. A feltételezhetően Schwarzenberggel egy kürasszír kompániában a magyar hadszíntérre került spanyol származású kapitány részt vett lovasságával Győr 1598. március 29-i elfoglalásában. A haditerv szerint kompániájával a francia-vallon és magyar gyalogságot követve kellett benyomulnia a várba. Kürasszírjaival, Germanico Strassoldo lovas lövészeivel és Eörsy Péter hajdúival együtt a Szentdombi- vagy Jakusics-bástyánál keveredtek véres kézitusaiba, „melyen az alajbég, a szpáhiják és timáriótok előttökjárója, sokakkal az lovasok és janicsárok rendin valók közül, levágattatván, elvésze, s ugyanott a mieinkben sokan elesének”.²⁰ A jelentős veszteségeket azonban nem csupán a közelharc okozta, hiszen az ebben a védműben őrzött lőport néhány janicsár a küzdelem kilátástalanná válása után felrobbantotta. Ekkor állítólag de Lopez ötven lovasa is életét vesztette.²¹

16 Traut 1892. 39.

17 Russo 2018. 170.

18 Dizionario della lingua Italiana 1820. 440.

19 De Mesa Gallego 2009. 185–186.

20 Istvánffy 2009. 296.

21 Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA) Hungarica (H) Allgemeine Akten (AA) Fasc. 131. Fol. 88r-v.; HHStA H AA Fasc. 131. Fol. 147r-150v.; HHStA H AA Fasc. 133. Fol. 98r-v.; Österreichische

A jelentős veszteségekre némi gyógyírt jelenthetett az erősségben talált hatalmas zsákmány, amely azonban Istvánffy Miklós szerint felélesztette a spanyol kapitány kapzsiságát és egy súlyos bűntény elkövetésére indította. A magyar Lívius ezt a következőképpen mesélte el: „egy francia vitézlő társát, ki a nyereségben nem megvetendő terhű aranyat talált vala, titkon megölettetvén, lóganajban elrejtette vala, hogy az aranyat magának kaparíntaná.”²² Ezzel szemben Sassatelli leveléből egy teljesen más történet képe bontakozik ki. Eszerint „azzal vádolták, hogy az egri [ti. mezőkeresztes] vereség alkalmával a táborunkból menekülés közben elküldte ezt az altisztet és más katonákat, hogy fosszák ki Schwarzenberg báró egy szekerét, és elvettek sok pénzt és egyéb dolgokat. Az övéi közül megölette a többi katonát, akik az esetben részt vettek, azért, hogy ne fedjék fel ezt és sok más panaszt és arcátlanságot, amelyet elkövetett az emberek ellen”.²³ Akár Sassatelli, akár Istvánffy története áll közelebb a valósághoz, az Udvari Haditanács 1598. május 9-én utasította Schwarzenberget, hogy adjon tájékoztatást a spanyol kapitány őrizetbe vételéről,²⁴ amit az *Obrist-Feldmarschall*²⁵ hat nappal később meg is tett.²⁶ Május 23-án pedig már azt a parancsot kapta a haditanácsosoktól, hogy pártatlan bíróságot állítson össze és az ítéletet lezárva adja át.²⁷ A már többször idézett Istvánffy az ezek után történeteket a következőképpen örökítette meg: „Jóllehet azért tudja vala, hogy az a férfi jó vitézember, s annak vitézségével az váras [ti. Győr] megvételebe élt volna, mindazonáltal annakutána megtudván az dolgot, s bizonyos jelek által az megbizonyosodván, törvényt láttatván reá s megvallatván, az piacon fejjével megbünteté.”²⁸ Ezzel egybevágóan a Sassatelli levelében olvashatók: „Kínzásra és karóba húzásra ítélték, de a nemesi rangja miatt lefejezték, és bár becstelen is volt, bátran, lovaghoz méltóan halt meg.”²⁹

Sassatellinek köszönhetően az ítélet végrehajtásának pontos dátumát is ismerjük. Az őrgrófnak írt levelében az szerepel, hogy a keltezés, azaz a június 13-át megelőző napon, június 12-én került erre sor. A haditörvénytörvény azonban nem csupán de Lopez, hanem két másik személyt is halálra ítélt ebben az ügyben, akiket szintén kivégeztek: az említett altisztet és egy lovasát. Ezután Schwarzenberget és Matthias Baranitsch mustramestert június 16-án emlékeztette az Udvari Haditanács, hogy de Lopez kompániáját egy másik, 1595 óta a magyarországi hadszíntéren harcoló kapitány,

Nationalbibliothek Codex 8971. Fol. 177r-182v, 192r-193v, 195r-196v, 200r-201v; *Kozjás*: 1891. 695-701.; *Jedlicska* 1897. 646-648.; *Tóth* 2000. 284-286.; *Ortelius* 2002. 143r-145v.; Istvánffy 2009. 294-297.

22 Istvánffy 2009. 297.

23 Lásd a függelékben.

24 ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 201. Fol. 344v. No. 12.

25 A lovasság hadi bírászkodását a *Bestallung* mellékleteként szintén 1570-ben megjelent *Reiterrecht* 18 pontban szabályozta. A lovasság főparancsnoka, a *Feldmarschall* a jogszolgáltatás zavartalan menetének felügyeletére egy rátermett és a hadijogban járatos nemeset nevezett ki helyetteséül. HHStA Mainzer Erzkanzlerarchiv Reichstagakten Fasc. 57. Fol. 85v.-88v.

26 ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 200. Fol. 557r. No. 32.

27 ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 201. Fol. 346v. No. 60.

28 Istvánffy 2009. 297.

29 Lásd a függelékben.

Bisanzon³⁰ vegye át.³¹ Egy hónappal később – július 15-én – azonban az uralkodó a bécsi haditanácsosoknak azt az utasítást adta, hogy a spanyol kapitány katonáit Germanico Strassoldo kapja meg saját kompániái mellé.³²

Győr állapota 1598 nyarán

Sassatelli a Győrben folyó építkezésekkel kapcsolatban is igen részletesen írt, sőt levelével még egy igen pontos rajzot is küldött az erősségről és annak állapotáról. A Bécs védelme szempontjából stratégiai fontosságú Győr kiépítése a 16. század második felében, különböző szakaszokban, kisebb-nagyobb megszakításokkal tartott. A tizenöt éves háború kezdetén a falak és a bástyák álltak, ám még korántsem harcra készen. Michael Leo sáncmester visszaemlékezése szerint közvetlenül az 1594. évi ostromot megelőzően Ferdinand von Hardegg győri *Obrist* körülvezette az erősségben és megmutatta, hogy mit tartana fontosnak és előnyösnek megerősíteni. Hardegg úgy vélte, hogy két-két bástya között a *contrescarpe*-ot, azaz árokellenlejtőt, voltaképpen az árok külső oldalát³³ egy-egy külső *ravelinnel*, azaz pajzsgáttal³⁴ kellene megerősíteni. Leo mester úgy vélte, hogy az erősség kellőképp volt erődítve. Széles árok vette körül, amely azonban már nagyon feltöltődött az idők folyamán. Hardegg nyilatkozott, hogy az említett külső védművekkel hónapokig távol lehetne tartani az ostromlókat. Leo mester szerint még ha nem is építik túl magasra a *ravelin*eket, úgy is több száz embernek biztosítanak helyet a védekezésnél. Emellett szorgalmazta, hogy a Szentdombi- és Új-bástya, sőt a Közép-bástya falait és mellvédjeit jobban kiépítsék. Az erősség általános megerősítése helyett e munkálatokat tartotta a legszükségesebbeknek, mert ezek elmaradása esetén a már meglévő védműveket sem gondolta eredményesen tarthatónak.³⁵ A Szinán nagyvezír vezette oszmán főserég ostroma természetesen nagy pusztítást okozott a győri védművekben. Ezek helyreállításáról igen kevés információ állt rendelkezésünkre. Az 1595. január 21-én az óvári lovasok által elfogott öt előkelő török azt vallotta, hogy amit szétromboltak a lövés során és az aknákkal, azokat csupán deszkákkal és fával torlaszolták el.³⁶ A közvetlenül az 1597 őszi keresztény ostromot megelőzően elfogott és szeptember 5-én a hédervári keresztény táborba vitt Ruschan vajda már arról számolt be, hogy a bástyákat, amelyeket leromboltak az 1594. évi ostrom idején, újjáépítették. Ezek tetején a mellvédeket is megmagasították és bedeszkázták, valamint a lövészek számára lőréseket vágtak rajtuk. Az ellenaknát, amit még a ke-

30 HHSStA H AA 1595 Fasc. 128. Fol. 320v.

31 ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 201. Fol. 353r. No. 81.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 201. Fol. 353v. No. 85.

32 ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 200. Fol. 12v. No. 50.

33 *Domokos* 1986. 106.

34 *Domokos* 1986. 108.

35 *Lengyel* 1959. 171.

36 ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8968. fol.: 136r-v

resztények vájtak, újra feltöltötték. A templommal és a kapukkal már nem tették meg ugyanezt.³⁷

Az ostromló had megjelenésével újabb építkezések vették kezdetüket. A győri táborból szeptember 10-én küldött jelentés arról számolt be, hogy hallhatóan komoly munka folyik a falakon belül. Továbbá a Fehérvári-kapu mellett egy, a bástyák szintjénél is magasabb halmot hordtak össze, amelyre ágyúkat vontattak, hogy onnan tartsák tűz alatt az ostromlók itteni táborát.³⁸ Magát az említett kaput is majdnem teljesen feltöltötték, csak egy kis részt hagytak szabadon, hogy saját katonaságuk akadálytalanul mozoghasson. A Vízi-kapunál az ostrom idején egy őrházat építettek, amelyben 80 főt helyeztek el, a Bécsi-kapunál (Pernstein gyalogosaival szemben) pedig szintén őrséget tartottak, amelyet mezei ágyúval is megerősítettek.³⁹

Sassatelli rajzából és az erre írt szövegből kiderül, hogy a Császár- és az Új-bástya még 1598 nyarán is szét volt lőve, míg a Közép-bástyánál az aknákat nem temették be. A derék talján azt is fontosnak tartotta az őrgófnak papírra vetni, hogy a három bástyát Szinán nagyvezír aláaknáztta, majd lövette. Ez tehát azt jelenti, hogy az 1594. évi ostrom nyomai még ekkor is megtalálhatóak voltak az erősségen. Az ide rendelt oszmán had csak a legszükségesebb javításokat végezte el. Emellett, mint ahogyan már említettük, az 1598. évi rajtaütés során a Szentdombi-bástyában felhalmozott lőport a védők robbantották fel. Így az erősség még egy védműve vált hosszú időre alkalmatlanná funkciója betöltésére.

Sassatelli rajzából az is kiderül, hogy az előző évi ostrom idején a Fuggerzeitungban is megörökített halom valójában egy már Niccolò Perlin által felépített várfok újra megmagasítása lehetett. Ahogyan Ruschan is fogalmazott vallomásában, a kapuknál lévő védművek javítására nem került sor. Így a Perlin által építettett várfok is a szél, az eső és a napsütés hatására gyors eróziót szenvedett el. Az itt felhalmozott föld összetömörödött, magasságának szintje egyre csökkent.

Sassatelli a levélben kitér az építkezésekre is. Eszerint június 12-én ezer sáncásó (*Schanzkehnecht*) érkezett meg Győrbe, hogy munkához lásson. Feladatuk az volt, hogy egy *travers*-t, azaz egy kereszt-sáncot⁴⁰ készítsenek. A víz azonban nem apadt, így szivattyúkat kellett használniuk, mivel az árkoknak nem volt lejtése. Ezt ki akarták szárítani, hogy végre *contrescarpe*-ot tudjanak benne kialakítani. Az így kiásott árokban egy hat lépés széles fedett utat hoztak volna létre. Emellett az egyik és egy másik bástya között a lovasság számára félhold alakú *redout*-ot, azaz kis négyszögletű sáncot⁴¹ kíván-

37 ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8970. Fol.: 321v-322v; ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8970. Fol.: 317r; ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8970. Fol.: 296r; ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8970. Fol.: 293r-v; ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8970. Fol.: 277r-v; ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8970. Fol.: 244r-v; ÖStA KA AFA 1597-9-30.; *Kelenik* 1989. 75–77.; *Ortelius* 2002. 132v; *Hegy* 2007. 1495–1496.

38 ÖNB Fuggerzeitung Cod. 8970. Fol.: 309r-310r; *Ortelius* 2002. 133r

39 *Ortelius* 2002. 136r

40 Egy darab kiásott föld, mellvéd nagyságában és formájában, amelyet a fedett út felett keresztben, vagy olykor éppen a falak tetején készítenek. *Domokos* 1986. 109.

41 *Domokos* 1986. 109.

tak létesíteni. Ezzel pedig az volt a szándékuk, hogy az ostromlókat a bástyáktól és *kurtináktól* minél távolabb tartsák, hogy sem tüzéségükkel, sem aknáikkal ne érhessék el ezeket.

Sassatelli megemlíti a levélben, hogy „az akadályokkal, irtásokkal és az árok *traversével* most a hely, ahonnan Szinán nagyvezír lövette Győrt, annyira meg lett emelve, hogy magasabb, mint a bástyák és a mellvédek”.⁴² Az írásához mellékelt rajzra azonban feljegyezte, hogy annak a résznek az elegyengetése még folyamatban van, ahol korábban a nagyvezír parancsára magas földhalmokat emeltek.

Ezek a munkálatok azonban nem jártak teljes sikerrel, hiszen az 1601 szeptemberének végén három napig Győrben tartózkodó Mátyás főherceg jelentése szerint az erősség védművei igen romos állapotban voltak: több helyen a falak még mindig bele voltak dőlve az árokba.⁴³

Összegzés helyett

Sassatelli levele és rajza igen fontos dokumentum a 16. századi Győr történetét kutató történészek számára. Elemzése olyan területekre is elvezeti a kutatókat, amelyekről eddig hamis vagy csak igen kevés információ állt rendelkezésünkre. Csak remélni tudjuk, hogy a Vestigia Kutatócsoport által végzett feltárómunka további, ehhez hasonló iratokkal gazdagítja tudásunkat.

⁴² Lásd a függelékben.

⁴³ ÖStA KA AFA 1601-13-1

Függelék

Sassatelli levelének szövege

Illustrissimo et eccellentissimo signor padrone osservandissimo!

Molti giorni sono scrissi all'illustrissima et eccellentissima la maniera della pasa di Giavarino et per esse haverà inteso ogni particolarità realmente com'è. Acciò per l'avenire farò in ogni altra occasione che succederà quando mi sarà avisato il modo dell'incaminar mie lettere acciò diritamente le ne vengono.

Qui parlano che l'arziduca Massimiliano sia per andare con honeste forze in Transilvania. Il signor Palfi et tutti li principali signori sono a Praga dall'Imperatore. Si tiene quasi per certo che l'illustrissimo et eccellentissimo marchese di Purgaos non sia per venire questa stagione al campo, molti dicono per li disgusti, altri per una infermità hauta.

Par che s'incomintia a vedere gente poichè hieri in Giavarino arrivò il collonello Gallo marchiandoli dietro dieci compagnie allemane et dicono che presto si comintiarà a ramassare le nostre ma non si parla anco dove si ramassa la gente.

Heri il barone Sguarzimburgo fece tagliar la testa a don Lopes capitano de cavalli legeri spagnolo, un suo caporale et un soldato. L'imputatione fu che nella rotta di Agria fugendo il nostro campo lui mandò questo caporale et altri soldati a far svalizare un carro dil barone Sguarzimburgo et li levò molti danari et altre cose. Di suoi fece amazare li altri soldati chi erano stati al fatto acciò non lo palesassero et molte altre querelle et impertinente che havea fatto alli soldati. Era condannato di esser tenaiato et messo in asta, ma per la nobiltà et cargo li fecero tagliar la testa, ma veramente morte da coragioso cavaliere se bene era uno infame.

Dil turco molti dicono che verà in campagna, per esser io butato alla corte non siollo se non saper cose vecchie et ordinarie. Heri arrivò mille guastrari per travagliare intorno a Giavarino che realmente è in necessità d'esser accomodato. Hano fatto una traversa nella fossa dove faceva la batteria Sinaam bassa per asciugarla ma non cala et bisognerà usare le trombe poichè non ha caduta. Vogliono asciugar la fossa et far la contrascarpa et cavar la fossa et far la strada coperta la qual deve esser larga sei passa. Et nel mezo d'un balloardo et l'altro il ridua per la cavalleria in forma di meza luna. Et la sostantia di questi signori è che vogliono mantenere a tutta loro possanza il difore et combaterlo a tutta oltranza poichè contro il turcho non bisogna lassiarlo approssimare per le mine.

Per li fermi et per le tagliate et traverse della fosse hora è tanto il logo rilevato, dove batteva Sinaam bassa Giavarino, che il difore e più rilevato delli balloardi et dil parapetto. Quello che vi è di bono le case matte fuor che due sono battute l'altre sono integre et difficile da batterli poichè sono benissimo fianchate. Dil resto la fronte et li

fianchi delle case matte sono tutti conquistate. La fossa sarà larghissima si teme che il turcho lo venghi a tachare.

Ho voluto mandar un disegno all'illustrissima et eccellentissima come hora si trova realmente la foggia delli balloardi et della pianta et dil sito et del corso dell'acque. So che l'illustrissimo Cornello è singolare in questa professione, non si scandeliza di me se ben non è fatto † poichè io non ne ve ho ne meno son de profession ma solo per pratica † logo dil sito et del corso dell'acque l† [ri]levato realmente et se ho fallito la mia bona ... † et il gran voler che ho di servire.

Si stà poi in pace a queste parti, talmente che non vi è pur mottivo di cosa alcuna ne Alba regale ne Buda ne Tatta si sente ne meno noi altri offendiamo loro. Si va a caccia allegramente a queste parti. Et la più bella campagna che veder si possa per correre et far voltare si è pernice caprioli et lepore in quantità ma coragiosi. Et così il tempo passa sino che venga l'occasione d'andare in campo la qual piaccia a Dio che venga presto. Dil bere poi con ghiaccio et di centerne che l'aveano fatto li turchi et di neve sino la fanteria usa questa delicatezza. Si ha invidia solo alla beuta dei vini di questi parti. Dil resto va allegramente.

Le facio humilmente riverenza et le prego dall'Iddio felicità. Fatta di Giavarino il dì 13 di giugno 1598. Di vostra illustrissima et eccellentissima obligato servitore di core,

Pensier Sassatello

Címzés: All'illustrissimo et eccellentissimo signor padrone osservandissimo il signor marchese Bentivoglio, Modena

Sassatelli levelének fordítása

Kiváló, méltóságos és tekintetes Uram!

Sok nappal ezelőtt megírtam a kiváló és méltóságos uramnak a győri pasa tevékenységét és ezek alapján megérthette az összes körülményt, ahogy azok a valóságban megtörténtek. Hogy a jövőben minden más esetben is így tehessek, ha történik valami, értesítsenek a leveleim eljuttatásának olyan lehetőségéről, hogy egyenesen méltóságodhoz érkezzenek.

Itt azt beszélik, hogy Miksa főherceg tekintélyes erővel készül Erdélybe indulni. Pálffy [Miklós] és az összes főúr Prágában vannak a császárnál. Szinte biztosra vehető, hogy a fényességes és nagyméltóságú Burgauai őrgrof nem fog ezalatt a hadjárat alatt a táborba jönni, sokan mondják, hogy viszálykodás miatt, mások szerint megbetegedett.

Úgy tűnik, hogy megkezdődik a seregszemle, mivel tegnap Győrbe érkezett Gallo *colonello*, tíz német kompániával, és mondják, hogy rövidesen elkezd a mi katonáinkat is felsorakoztatni, de arról nem beszélnek, hogy hol fogják megszemlélni az embereket.

Tegnap Schwarzenberg báró lefejeztette don Lopezt, a spanyol könnyűlovasok kapitányát, egy altisztjét és egy katonáját. Azzal vádolták, hogy az egri [ti. mezőkeresztes] vereség alkalmával a táborunkból menekülés közben elküldte ezt az altisztet és más katonákat, hogy fosszák ki Schwarzenberg báró egy szekerét, és elvettek sok pénzt és egyéb dolgokat. Az övéi közül megölette a többi katonát, akik az esetben részt vettek, azért, hogy ne fedjék fel ezt és sok más panaszt és arcátlanságot, amelyet elkövetett az emberek ellen. Kínzásra és karóba húzásra ítélték, de a nemesi rangja miatt lefejezték, és bár becstelen is volt, bátran, lovaghoz méltóan halt meg.

A törökről sokan mondják, hogy a táborba száll, de kidobtak az udvarból, ezért csak régi és ismert információkkal tudok szolgálni. Tegnap megérkezett ezer árkász, hogy dolgozzon Győr körül, mely valóban javításra szorul. Készítettek egy *traversát* az árokba, ahol Sinan pasa állította fel az ütegeit, hogy kiszárítsák. De a víz nem apad, szivattyúkat kell használni, mivel az árkoknak nincs lejtése. Ki akarják szárítani az árkot és kialakítani a *contrascarpát*, megásni az árkot és készíteni egy hat lépés széles fedett utat, továbbá az egyik és egy másik bástya között a lovasság számára félhold alakú *ridottát* [redoutot]. És ezeknek az uraknak a szándéka az, hogy megtartsák a birtokukban a várkerületet és hogy a végsőig harcoljanak, mivel a törököt nem szabad közel engedni az aknáikkal.

Az akadályokkal, irtásokkal és az árok traversáival most a hely, ahonnan Sinan pasa lövette Győrt, annyira meg lett emelve, hogy magasabb, mint a bástyák és a mellvédek. Ami jó, az az, hogy kettő kivételével a kazamaták szét lettek löve, a többi épen maradt és nehezen támadható, mivel nagyon jól vannak alátámasztva. A maradék kazamaták eleje és oldalai mind el lettek foglalva. Az árok igen széles lesz, félnek attól, hogy a török támadni jön.

El akartam küldeni kiváló és nagyméltóságú uramnak egy rajzot, hogy most valóságosan milyen állapotban találhatóak a bástyák, ezen kívül a hely és vízfolyások térképét. Tudom, hogy a kiváló Cornello egyedülálló ezen a szakterületen, ne botránkozzanak rajtam, mert én nem is vagyok szakmabeli, csupán csak a gyakorlat alapján [készítettem a térképet] a helyekkel és a vízfolyásokkal † a valós felmérés alapján, ha el is rontottam, az az én jó [szándékom] és a nagy vágyam miatt történt, hogy szolgálhassak.

Egyébként nyugodtan vagyunk ezen a környéken, olyannyira, hogy nincs semmilyen mozgás, semmit sem hallani Fehérvárról, Budáról, se Tata felől, és mi sem háborgatjuk őket. Ezeken a részeken nyugodtan lehet vadászni. A legszebb vidék, melyet látni a futtatásra és a lóval forgolódásra, nagy számban vannak itt fogolymadarak, őzek és nyulak, merész mind. És így telik az idő, amíg alkalom nem nyílik, hogy a táborba szállhassunk, mely Istennek tessen, hogy mihamarabb legyen. Ami az ivást illeti, egészen a gyalogságig azt a jeges különlegességet fogyasztják, amelyet a törökök készítettek hóból. Csak a borivást hiányolják ezeken a területeken, egyébiránt minden rendben van.

Alázatosan küldöm tiszteletem, és az Istentől boldogságot kérek méltóságos uram számára Győről, 1598. június 13-ik napján. Kiváló és méltóságos uraságod szívbeli lekötelezett szolgálója,

Pensier Sassatelli

Címzés: Kiváló és méltóságos uramnak, a tekintetes Bentivoglio őrgróf úrnak Modenába

A térképen szereplő magyarázatok és fordításuk

Földrajzi megnevezések, megjegyzések

1. Győr (Giavarino)
2. Szentmárton a hegyekben (San Martino nella montagna) – ma: Pannonhalma
3. Duna, mely Komárom és Esztergom felé folyik (Danubio che va verso Comar e Strigonia)
4. Rába (Raba fiume) – helyesen: Rábca
5. csatorna, ahol a Rába a Rábcába ömlik (taglio che la Raba mette nel Rabanizo)
6. Rábca (fiume Rabanizo) – helyesen: Rába
7. Rábca, ami a Dunába folyik (Rabanizo che mette nel Danubio) – helyesen: Rába
8. a győri nagy sziget (isola grande di Giavarino) – ma: Szigetköz
9. kis sziget a Duna és a Kis-Rába között (isoletta tra il Danubio et la Raba picciola) – helyesen: Duna és Rábca között
10. hegyek egy mérföld távolságban (montagne lontano una lega)

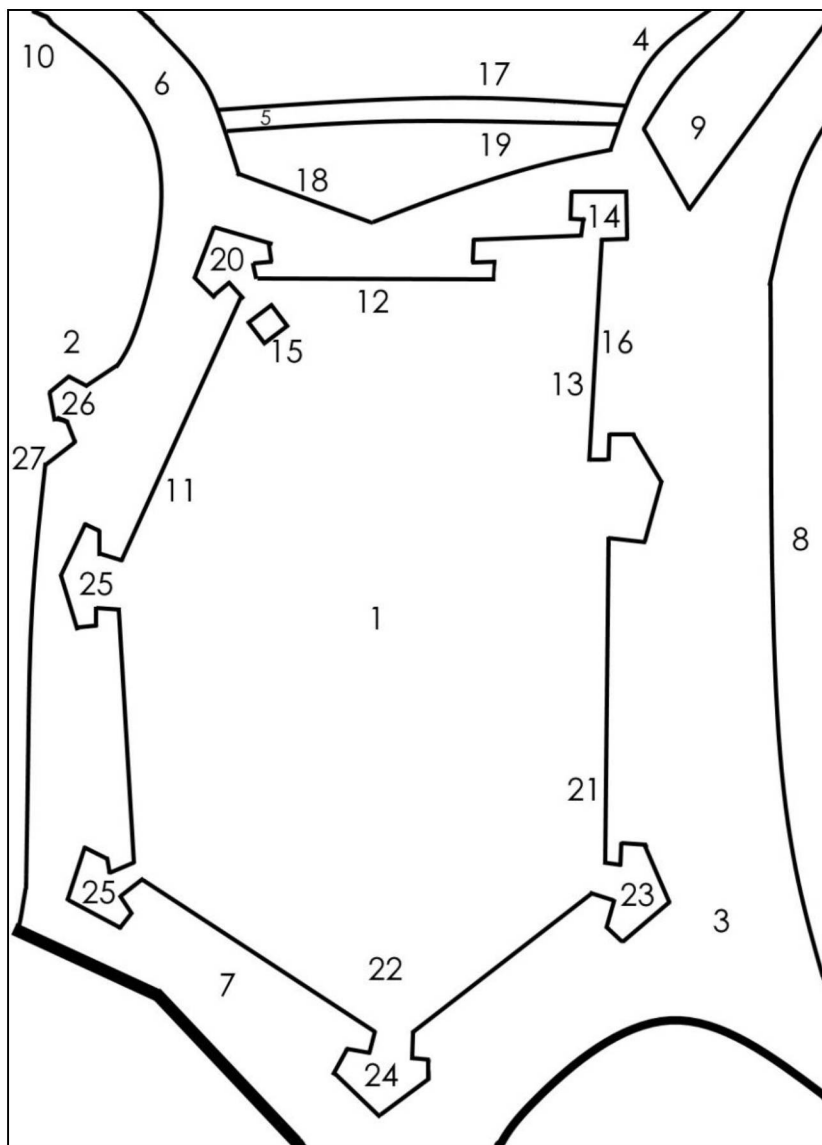
Az erősség

11. Magyar kapu, ahová a petárdát helyezték (porta d'ungheria ove si è dato il pittardo) – általában: Fehérvári kapu
12. Bécsi kapu (porta di Viena)
13. Dunai kapu (porta dil Danubio)
14. Püspökvár (castello)
15. földből készült várfok, melyet Perlino mérnök készített (cavaliero di terra fato dal Perlino ingegnere)
16. itt nincs sem víz, sem árok (qui non è acqua né fossa)
17. városrész Bécs felé (borgada verso Viena) – ma: Újváros
18. árokellenlejtő (contrascarpa)
19. híd (ponte)

Megjegyzések az 1594. évi ostrom és az 1598. évi visszafoglalás eseményeire vonatkozóan

20. bástya, ahol rést ütöttünk (bastone et brechia) – általában: Magyar bástya
21. a törökök felgyújtották a muníciót, amikor petárdával ráadtuk őket (li turchi dedero fogo alla munitione in questa occasione dil petardo) – általában: Szentdombi- vagy Jakusics-bástya
22. Szinán pasa aláaknáztta, majd lövette ezt a három bástyát (Sinaam bassà minò questo appresso batteva questi altri tre balloardi) – általában: Közép-, Új- és Császár-bástya
23. teljesen szétlőtte a török (tutto batuto il turco)

24. a bástya csúcsa aláknázva és szétlőve (minato la punta et batuto)
25. szétlőve (batuto)
26. deszkafedezék a petárdának (seraglio d'asse per il pitardo)
27. ezt a részt nagyon megemelte Szinán pasa az ostrom alatt, hogy uralja a környéket, most azon dolgoznak, hogy elegyengessék (questo è tanto levato che domina, opera de Sinaam nel assedio et hora si lavora et si apiana) – Azaz úgy megmagasították ezt a részt, hogy onnan az erősségbe belőhessenek.

Felhasznált irodalom

- Baumann* 1994 *Baumann, Reinhard*: Landsknechte. Ihre Geschichte und Kultur vom späten Mittelalter bis zum Dreißigjährigen Krieg. München, 1994.
- Conrad* 1974 *Conrad, Rüdiger*: Der Bayerische Reichskreis im 16. Jahrhundert. (Die Entwicklung seiner Verfassung von 1530–1580). Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde einer Hohen Rechtswissenschaftlichen Fakultät der Universität zu Köln. Köln, 1974.
- Domokos* 1986 *Domokos György*: Várepítészet és várharcászat Európában a XVI–XVII. században. *Hadtörténelmi Közlemények* 33 (1986) 1. sz. 47–110.
- Endres* 2003 *Endres, Rudolf*: Der Fränkische Reichskreis. (Hefte zur Bayerischen Geschichte und Kultur Band 29.) Augsburg, 2003.
- Forgách* 1982 *Forgách Ferenc*: Emlékirat Magyarország állapotáról Ferdinánd, János, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelemsége alatt. A válogatás, szöveggondozás, a szövegmagyarázatok összeállítása és az utószó *Kulcsár Péter* munkája. Fordította *Borzsák István*. Budapest, 1982.
- Hartmann* 1997 *Hartmann, Peter Claus*: Der Bayerische Reichskreis (1500 bis 1803). Strukturen, Geschichte und Bedeutung im Rahmen der Kreisverfassung und der allgemeinen institutionellen Entwicklung des Heiligen Römischen Reiches. Berlin, 1997
- Hegyí* 2007 *Hegyí Klára*: A török hódoltság várai és várkatonasága. Budapest, 2007.
- Heischmann* 1925 *Heischmann, Eugen*: Die Anfänge des stehenden Heeres in Österreich. Wien, 1925.
- Istvánffy* 2009 *Istvánffy Miklós* magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában. Budapest, 2009.

- Jedlicska* 1897 *Jedlicska Pál*. Adatok Erdődy báró Pálffy Miklós a győri hősnek életrajza és korához 1552–1600. Eger, 1897.
- Kelenik* 1989 *Kelenik József*: Egy fogoly török tiszt vallomása a győri vár és helyőrség állapotáról. *Hadtörténelmi Közlemények* 102 (1989) 1. sz. 71–74.
- Khevenhüller* 1971 Hans Khevenhüller kaiserlicher Botschafter bei Philipp II. Geheimes Tagebuch 1548–1605. *Khevenhüller–Metsch, Georg* (Hgg.). Graz 1971.
- Kozics* 1891 *Kozics László*: Győr vár 1594-től 1598-ig. *Hadtörténelmi Közlemények* 4 (1891) 489–508, 683–702.
- Lengyel* 1959 *Lengyel Alfréd*: Győr eleste és visszavétele a valóság tükrében. *Hadtörténelmi Közlemények* 6 (1959) 2. sz. 167–22.
- Lupoli* 2017 *Lupoli, Rosa*. La guerra disegmata. La mappa di Strigonia di Claudio Cogorano del 1595 nei documenti archivistici modenesi e fiorentini, Verbum. *Analecta neolatina* XVIII (2017) no. 1–2. 7–19.
- De Mesa Gallego* 2009 *De Mesa Gallego, Eduardo*: La pacificación de Flandes Spínola y las campañas de Frisia (1604–1609), Madrid, 2009.
- Möller* 1976 *Möller, Hans-Michael*: Das Regiment der Landsknechte. Untersuchungen zu Verfassung, Recht und Selbstverständnis in deutschen Söldnerheeren des 16. Jahrhunderts. Frankfurter historische Abhandlungen 12. Wiesbaden, 1976.
- Nieder Korn* 1993 *Nieder Korn, Jan Paul*: Die europäischen Mächte und der „Lange Turkenkrieg“ Kaiser Rudolfs II. (1593–1606). Wien, 1993.
- Ortelius* 2002 *Ortelius, Hieronimus Augustinus*: Chronologia oder Historische Beschreibung aller Kriegsempörungen und Belagerungen in Ungarn auch in Siebenburgen von 1395. Nürnberg, 1602. Reprint: Pytheas Kiadó. Győr, 2002.
- Pálffy* 1997 *Pálffy Géza*. A pápai vár felszabadításának négyszáz éves emlékezete 1597–1997. A bevezető tanulmányt írta és az okmánytárat összeállította *Pálffy Géza*. Szerk.: *Hermann István*. Pápa, 1997.

- Redlich* 1964 *Redlich, Fritz*: The German Military Enterpriser and his Work Force. A Study in European Economic and Social History. Wiesbaden, 1964.
- Russo* 2018 *Russo, Alessio*: Federico d'Aragona (1451–1504): Politica e ideologia nella dinastia. Napoli, 2018.
- Schulze* 1978 *Schulze, Winfried*: Reich und Türkengefahr im späten 16. Jahrhundert. Studien zu den politischen und gesellschaftlichen Auswirkungen einer auseren Bedrohung. München, 1978.
- Stangler* 1972 *Stangler, Gottfried*, Die niederösterreichischen Landtage von 1593 bis 1607. Dissertation zur Erreichung des Doktorgrades an der philosophischen Fakultät der Universität Wien. Wien, 1972.
- Szily* 1902 *Szily Kálmán*: A magyar nyelvújítás szótára. Budapest, 1902.
- Tóth* 2000 *Tóth Sándor László*: A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború. Szeged, 2000.
- Traut* 1892 *Traut, Hermann*, Kurfürst Joachim II. von Brandenburg und der Türkenfeldzug vom Jahre 1542, Gummersbach, 1892.
- Wiesflecker* 1991 *Wiesflecker, Hermann*: Maximilian I. Die Fundamente des habsburgischen Weltreiches. München, 1991.